

ІСТОРІЯ

ПОЛТАВСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО —
ВІД ПЕРШОПОЧАТКІВ
ДО МІЖНАРОДНОГО
ВИЗНАННЯ

ПОЛТАВСЬКИЙ УЧИТЕЛЬСЬКИЙ ІНСТИТУТ

Становлення вищої педагогічної освіти на Полтавщині нерозривно пов'язане із загальним розвитком шкільництва. За станом освіти до революції 1917 р. Полтавська губернія не була винятком у царській Росії. У 1905 р. серед міського населення губернії грамотних (тобто тих, що мали найелементарніші навички читати й писати) налічувалось 39,8%; а серед сільського — лише 14,4%.

Початкова освіта в губернії на той час існувала переважно завдяки земству, яке виділяло 80% коштів для утримання початкових шкіл. Решту складали плата за навчання (9%), добровільні пожертвуви (1%) та державні асигнування (10%).

У 1913 р. у Полтавській губернії працювало 1700 початкових шкіл, де навчалося 138835 дітей. Серед учнів було лише 25% дівчаток, що свідчить про повільний розвиток жіночої освіти. Через незадовільні умови навчання та злиденне існування переважної більшості населення 20% учнів залишали школу до закінчення навчального року.

Загальну початкову освіту діти отримували, навчаючись у земських училищах та церковно-парафіяльних школах (ЦПШ), які підпорядковувалися духовному відомству. Для підготовки вчителів ЦПШ у околиці Полтави Шведській Могилі було засновано Олександро-Миколаївську церковно-учительську семінарію. Нині в колишньому приміщенні цього закладу розміщений Український науково-дослідний інститут свинарства. Семінарія мала хорошу бібліотеку, навчальне приладдя, частину якого пізніше, в 1914 р., передали новоствореному Полтавському учительському інституту.

Середню освіту молодь здобувала в гімназіях, прогімназіях, реальних і комерційних училищах. У 1916 р. таких закладів у Полтавській губернії налічувалось 34. Першу чоловічу гімназію в Полтаві заснували ще в 1808 р., Другу — в 1907 р. у будинку колишнього пансіону для збіднілих дворянських дітей на вул. Кіроцькій. Гімназія діяла до

*Приміщення Другої полтавської чоловічої гімназії
на вул. Кіроцькій (нині Остроградського), 2.
Фото початку ХХ ст.*

1917 р. У 20-ті р. ХХ ст. це приміщення передали Полтавському інституту народної освіти.

Об'єктивний хід суспільного розвитку неминуче зумовлював потребу поширення освіти. Розвиток промисловості, транспорту, сільського господарства, торгівлі й фінансової системи вимагав усе більшої кількості освічених людей.

У 1911 р. попечитель Київського учбового округу доповідав у департамент народної освіти, що Полтавська губернія відчуває потребу «в більшій кількості вчителів, ніж інші губернії». В цих умовах земство порушило питання про розширення мережі вчительських курсів у повітових містах губернії та відкриття вчительського інституту, який готував би вчителів для вищих початкових училищ.

У 1914 р. Полтавський учительський інститут було відкрито. Про початок роботи у звіті його директора О. К. Волніна сказано так: «Полтавський учительський інститут, відкритий 1 липня 1914 року, функціонував у 1914–1915 навчальному році в складі одного, а з вересня 1915 року — у складі двох класів (тобто курсів)».

За невелику суму, виділену Міністерством (3 тис. крб. на рік), було найняте скромне двоповерхове приміщення на вул. Фабрикантській, 14 (нині вул. Балакіна, 10). Ніяких «пансіонів і гуртожитків», як сказано у звіті директора, не було; усі вихованці інституту проживали на приватних квартирах. Частина студентів отримувала державну стипендію в розмірі 166 крб 66 коп. на рік. Земські стипендіати одержували по 20 крб. щомісяця, але в 1914 р. земство цих коштів не асигнувало. Лише з січня 1915 р. студентам — уродженцям Полтавської губернії, стали виплачувати 15 стипендій, з умовою, щоб за кожну річну стипендію вихованець потім відпрацював один рік за призначенням земства. Державні та земські стипендіати від плати за навчання звільнялися, а так звані «своєкошті» мали вносити щорічно 20 крб.

*Приміщення Олександро-Миколаївської церковно-учительської семінарії (вул. Шведська Могила, 1).
Фото початку ХХ ст.*

Коридор першого поверху Другої полтавської чоловічої гімназії, 1915 р.

Будинок по вул. Фабрикантській (нині Балакіна), 14, де в 1914–1917 рр. розміщувався Полтавський учительський інститут. Сучасний вигляд

У 1914 р. заяви на вступ подали 122 абітурієнти, а зараховано було лише 26. Склад вступників був строкатим: 19 закінчили вчительські семінарії, решта — повітові й міські училища, педкурси або склали екзамени на звання вчителя. З 83 абітурієнтів, які працювали вчителями, було прийнято 19 осіб, зокрема й А. С. Макаренка.

У 1915 р. зараховано 25 осіб, серед них 17 учителів початкових училищ. Найбільший, дев'ятирічний, досвід педагогічної роботи мав А. С. Макаренко.

Зараховані на навчання за казенний кошт давали підписку про те, що вони «зобов'язуються прослужити після закінчення курсу за державну стипендію не менше шести років на посаді вчителя міського училища за призначенням учбового начальства». При невиконанні цієї умови вони мусили повернути казни 529 крб. 16 коп.

Відомості про соціальний статус слухачів досить обмежені. Проте зі звіту за 1915 р. відомо, що наприкінці року в інституті серед 44 вихованців було: дітей козаків — 19, селян — 12, міщан і ремісників — 10, відставних унтер-офіцерів — 1, особистих дворян — 2. Демократичність складу слухачів учительського інституту, серед яких не було дітей ні чиновників, ні спадкових дворян, вплинула на характер і методи навчальної роботи, взаємини між викладачами й студентами тощо. У тодішніх учительських інститутах викладалися здебільшого ті предмети, що вивчалися у вищих початкових училищах, де згодом мали працювати вихованці. Надавалися досить ґрунтовні теоретичні та практичні знання з педагогіки. Така програма підготовки визначала й склад викладачів. Дирек-

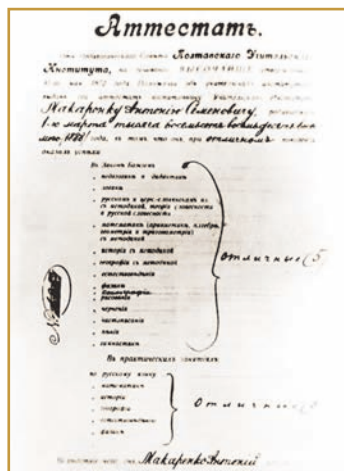
тор інституту О. К. Волнін закінчив духовну академію, мав великий стаж педагогічної роботи. До призначення в Полтаву працював директором Великосорочинської вчительської семінарії. В інституті О. К. Волнін, крім виконання обов'язків директора, викладав педагогіку. Викладач російської мови Ф. В. Лисогорський також закінчив духовну академію. Історію й географію викладав В. Н. Тарасов, випускник історико-філологічного факультету Казанського університету. Університетську освіту мали викладачі математики М. Т. Квятковський і фізики й природознавства І. А. Шестаков. Малювання, каліграфію та креслення викладав К. Я. Чигирик, який закінчив відділення живопису Київського художнього училища. Майже всі викладачі працювали раніше в учительських семінаріях, лише один прийшов з реального училища. Усі вони мали необхідний досвід і прагнули якнайкраще передати свої знання слухачам. Про одного з них, В. Н. Тарасова, у характеристиці, підписаній директором інституту сказано, що він енергійний, має самостійний характер, позбавлений рутини та здатний до ініціативи.

*О. К. ВОЛНІН
Директор Полтавського учительського інституту в 1914–1917 рр.*

Студент Полтавського учительського інституту А. С. Макаренко, 1914 р.

Атестат випускника Полтавського учительського інституту А. С. Макаренка, 1917 р.

Педагоги інституту намагалися розширити світогляд своїх вихованців, виходили за межі застарілих офіційних навчальних програм, ознайомлювали студентів із новими досягненнями науки. Це зумовило пошуки нових методик навчання. Урочна система була майже повністю витіснена лекційною з елементами усної перевірки. З природознавства й фізики проводилися лабораторні заняття (зазвичай у вечірні години), а з гуманітарних предме-

тів — письмові роботи, які орієнтували слухачів на широке використання науково-популярної літератури, наукові пошуки.

Відхід від класно-урочної системи, до лекційної зумовив пошуки нових форм обліку знань. Було розроблено систему заліків, яка забезпечувала індивідуальну перевірку знань раз на 3–4 тижні. Така система перевірки враховувала досвід і віковий склад студентів та була рекомендована й іншим учительським інститутам.

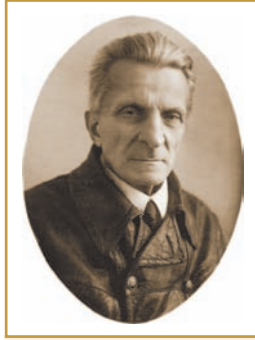
У бібліотеці інституту (основній та учнівській), окрім книг, рекомендованих вихованцям офіційними розпорядженнями попечителя учбового округу та міністерством, були педагогічні твори К. Д. Ушинського, М. І. Пирогова, П. Ф. Лесгафта, В. Я. Стоюніна; збірки творів О. М. Горького, В. Г. Короленка, О. С. Пушкіна, М. Г. Чернишевського, О. І. Герцена, А. П. Чехова; книги І. М. Сеченова й К. А. Тімірязєва.

Для практичного навчання студентів при інституті 30 листопада 1915 р. було відкрито міське зразкове училище. До нього в результаті вступних екзаменів було зараховано 22 учні (12 дітей міщан і 10 — козаків і селян).

Відомостей про виховну роботу в інституті є небагато. У звіті директора за 1915/1916 навчальний рік сказано, що режим в інституті вимогливий, відповідає вікові вихованців. Кожен їхній крок унормований «Правилами», затвердженими керівництвом навчального округу. Зниження балів передбачалося: за непослух, пропуски богослужіння, несумлінне ставлення до навчальних занять, невиконання письмових робіт. Режим в інституті передбачав обов'язкову ранкову молитву й читання черговим вихованцем Євангелія.

У роки війни студентам активно проповідували необхідність виконання патріотичного обов'язку — захисту батьківщини. Проте цей заклик не мав широкого відгуку серед вихованців. Лише двоє студентів другого курсу добровільно пішли на фронт захищати «царя-батюшку».

Вдумлива студентська молодь не могла залишатися осторонь від суспільно-політичних подій, які хвилювали прогресивну громадськість країни. Група вихованців Полтавського учительського інституту, очолювана енергійним і допитливим студентом А. С. Макаренком, організувала підпільний гурток політичної самоосвіти й пропаганди серед населення. До гуртка входили С. Г. Кириченко, С. Ф. Сотник, І. І. Шевченко й інші слухачі. Він видавав рукописний сатиричний журнал «Інститутська щілина», де переважно критикувалися недоліки в житті інституту. Члени гуртка А. С. Макаренка жваво обговорювали питання ставлення до Першої світової

М. М. САМБІКІН
Професор Учительського інституту, а з 1921 до 1932 р. — Інституту народної освіти. Фото 1927 р.

М. І. САГАРДА
Професор богослов'я. У 1917–1918 рр. читав лекції з церковної історії в Учительському інституті

війни, поширювали серед молоді антивоєнні настрої, також готували й колективно обговорювали реферати з історії та літератури, дискутували про самовизначення націй, підписали листа соціал-демократичної фракції Державної думи з вимогою видання газети українською мовою й уведення навчання в початкових школах України рідною мовою.

Перша світова війна внесла зміни в буденний ритм інститутського життя. Студентам доводилося проходити військову підготовку, чимало з них було мобілізовано до армії; з жовтня

1916 р. на військовій службі був і А. С. Макаренко. У квітні 1917 р. його було звільнено за станом здоров'я (короткозорість) і він продовжив навчання. Педагогічна рада інституту дала йому таку характеристику: «Макаренко Антон Семенович — видатний вихованець за своїми здібностями, знаннями, розвитком і працьовитістю. Особливе зацікавлення виявив до педагогіки та гуманітарних наук, багато читав і виконав прекрасні твори. Буде дуже обдарованим викладачем усіх предметів курсу вищих початкових училищ, особливо історії та російської мови». За відмінні успіхи в навчанні й великий випусковий письмовий твір «Криза сучасної педагогіки» А. С. Макаренка нагороджено золотою медаллю. Його визнали найкращим серед перших 18 випускників інституту.

З вересня 1917 р. Полтавський учительський інститут очолив Олекса Августинович Левитський (1872–1947) — педагог, просвітянин, вихованець Колегії Павла Галагана. Мав 22-річний педагогічний стаж роботи у низці шкіл і гімназій у Полтавській губернії, на Кубані, в Казані й Таганрозі. У Полтавському вчительському інституті О. Левитський, окрім адміністративної діяльності, викладав педагогіку та українську мову. За досить короткий час талановитий педагог перетворив навчальний заклад на справжню українську школу, залучив до співпраці відомих на Полтавщині педагогів (В. Щепотьєва, Ф. Пошивайла, Г. Ващенко та інших), наполегливо працював над створенням методик для українських шкіл. Його рецензії на нові українські підручники з'явилися в місцевих виданнях, зокрема в педагогічному часописі «Нова школа» за 1918 р.

Професор Г. Г. Ващенко, який тісно співпрацював із ректором О. А. Левитським, характеризував його так: «Це був справжній вчений, український патріот, людина з ґрунтовною освітою і разом з тим чулий і тактовний».

Подвижницька діяльність ректора учительського інституту, його чітка українська позиція, інтелект сприяли утвердженню високого авторитету О. Левитського серед викладачів і студентів. Своім учителем у широкому розумінні його вважав і Антон Макаренко. До речі, коли 28 липня 1919 р. до Полтави вступили білогвардійські «добровільці», як згадує донька ректора Н. Левитська, саме А. Макаренко порадив їй батькові виїхати з Полтави. «Тяжко далася йому та втеча в невідоме, адже покидав інститут, де вперше відчув колектив однодумців, як викладачів, так і студентів».

О. А. ЛЕВИТСЬКИЙ
Директор Полтавського учительського (педагогічного) інституту в 1917–1919 рр.